

Dat bliksems knappe boek: Max Havelaar

Hoe Multatuli de openbare mening wilde beïnvloeden

Max Havelaar is de enige Nederlandse roman uit de 19e eeuw die wereldwijd in veertig talen vertaald is. Geen enkel boek heeft zo'n invloed gehad op de Nederlandse literatuur als Multatuli's meesterwerk. Het bracht een discussie op gang tegen het cultuurstelsel in Nederlands Indië, dat uiteindelijk werd opgeheven. Max Havelaar was en is een uniek boek, maar in veel opzichten sloot het toch aan bij 19de-eeuwse stromingen in de letterkunde.

Een roman met diepgaande invloed

Geen enkele roman heeft zo'n diepgaande invloed gehad op de Nederlandse literatuur en de publieke opinie als *Max Havelaar*. Dat heeft verschillende oorzaken. Multatuli heeft een unieke schrijfstijl, die ook nu nog modern aandoet. Zijn kritiek op de Nederlandse politiek kwam toen die broodnodig was. Het boek is zowel [romantisch](#) als [realistisch](#), zowel humoristisch als ernstig, zowel een sleutelroman als een fictioneel verhaal. Het staat op een breuklijn in literatuuropvattingen, die juist in de tijd van verschijnen aan de oppervlakte komt.

Vanuit zijn hotelletje in Brussel schreef Multatuli op 13 oktober 1859 aan zijn vrouw dat *Max Havelaar* af was. 'Lieve hart mijn boek is af, mijn boek is af! Hoe vind je dat? Ik moet nu copieren maar het *boek* is af. En ik sta U borg dat het opgang maakt. Het zal als een *donderslag* in het land vallen dat beloof ik je.' Het zou nog enige tijd duren voor de donderslagen die Multatuli voorspelde gehoord werden. Eerst had hij nog problemen met het vinden van een uitgever. De romanschrijver Jacob van Lennep, aan wie hij het manuscript gaf, had meteen door dat het hier om een 'meesterstuk' ging. Van Lennep schreef aan een vriend dat hij het boek verslonden had: 't Is bl... [bliksems] mooi, ik weet het niet anders uit te drukken'. Tegelijkertijd maakte hij zich zorgen. Het boek zou ook tot opstand kunnen leiden. Want Multatuli klaagde het misbruik van het cultuurstelsel aan. Dat was in 1830 ingevoerd in Nederlands-Indië. Elke inlander moest één vijfde deel van zijn land bebouwen voor de regering en de opbrengst afstaan. Het leverde de Nederlandse schatkist miljoenen op. Van Lennep voorzag dat het boek bij veel Nederlandse lezers de ogen zou openen.

Multatuli: 'het is geen roman'

Van Lennep zorgde voor een uitgever, maar Multatuli moest dan wel akkoord gaan met wat veranderingen. Het boek moest minder een pamflet worden en meer literatuur, door echte plaatsnamen en jaartallen eruit te halen. Multatuli protesteerde: 'het weglaten der data maakt *M.H.* tot een *roman*, - maar *het is geen roman*. 't Is eene *geschiedenis*. 't Is eene *memorie van grieven*, 't Is eene *aanklagt*.' Van Lennep dwong Multatuli de veranderingen toch af. Hij wilde wel de schrijver Multatuli helpen, maar niet de oproerkraai. Als Multatuli de openbare mening wilde beïnvloeden, dan moest hij maar een puur pamflet schrijven.

Toch, toen het boek half mei 1860 verscheen, leek de publieke opinie opeens wakker geschud te worden. De discussie begon in de *NRC*. Kan het Nederlands bestuur zo zwak zijn als Multatuli schrijft, en wordt de inboorling willens en wetens uitgezogen, zo vroeg de recensent zich af. Van groot belang werd de recensie van de hoogleraar Pieter Veth in *De Gids*. Hij gaf Multatuli onomwonden gelijk in zijn kritiek op de regering. Hij stelde dat het cultuurstelsel onmenselijk was. De hele koloniale politiek was aan herziening toe. De minister van Koloniën erkende kort na de aanval van Multatuli wel de bezwaren tegen het cultuurstelsel, maar het stelsel werd pas in 1870 opgeheven, na een langdurige strijd van de liberale politici.

Het verhaal van Saïdjah en Alinda

In de koloniale literatuur van Nederland neemt *Max Havelaar* een bijzondere plaats in. Het is weliswaar door een 'blanke man' geschreven, maar het beziet de situatie vanuit het oogpunt van de inlander. Het probeert meelevens op te wekken door de treurige gevolgen van het cultuurstelsel te laten zien. Het verhaal *Saïdjah en Alinda* is daarvoor exemplarisch. In Nederland en het voormalig Indië heeft *Max Havelaar* eenzelfde betekenis voor de verandering in het denken over rassen als *De negerhut van Oom Tom* in Amerika.

Literatuur om de maatschappij te veranderen

Het is niet vreemd dat Multatuli de literatuur gebruikte om de maatschappij te veranderen. De literatuur had in de negentiende eeuw deze functie. Je kon goede burgers kweken door in de literatuur goede voorbeelden te geven. Vaderlandsliefde, godsdienstigheid en erbarmen met andere mensen konden ermee bevorderd worden. Er konden ook ernstige misstanden mee bestreden worden. Van Lennep zelf schreef *De lotgevallen van Klaasje Zevenster*, waarin hij de manier waarop meisjes in de prostitutie terecht konden komen aan de orde stelde. De sociale dominee C. van Koetsveld schreef over uitzichtloze armoede en hoe die tot misdaad leidt, bijvoorbeeld in zijn novellen *Fantasie en waarheid*. Ook had hij oog voor zwakzinnigen die hopeloos verwaarloosd werden. Hij stichtte de eerste 'idiotenschool' van Nederland. Een andere sociaal bewogen schrijver was J.J. Cremer. Hij schreef *Fabriekskinderen*, een aanklacht tegen de kinderarbeid. Nog op de grens van de negentiende en de twintigste eeuw schreef Herman Heijermans *Op hoop van zegen*, een aanklacht tegen de eigenaren van schepen die wrakke schepen de zee op stuurden in de hoop verzekeringsgeld op te strijken.

Een sociaal bewogen boek dat aansluit bij de Romantiek

Max Havelaar was in 1860 een uniek boek, maar in veel opzichten sloot het toch aan bij stromingen in de toenmalige letterkunde. Het is een humoristisch boek, en daarin is het verwant met de poëzie van die tijd. Het is een sociaal bewogen boek, en daardoor behoort het bij een genre in die jaren. Het is een boek waarin allerlei genres door elkaar lopen, en waarin fictie en werkelijkheid voortdurend met elkaar in conflict zijn. Hierdoor is het ook een boek dat aansluit bij de Romantiek.

Verder lezen

- Jacqueline Bel, Jaap Grave en Rick Honings (red.), I ([themanummer Indische Letteren](#) 33, 2018, 1).
- Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam 2016, [p. 539-555](#): 'Multatuli (1820-1887), "vat vol tegenstrijdigheden"'.
- Rick Honings en Lotte Jensen, *Romantici en revolutionairen. Literatuur en schrijverschap in Nederland in de 18de en 19de eeuw*. Amsterdam 2019, p. 263-282: 'De koloniale idealist'.
- Nop Maas, *Multatuli voor iedereen (maar niemand voor Multatuli)*. Nijmegen 2000.
- Nop Maas, ["Dat boek is meer dan een boek - het is een mensch." Reacties op Max Havelaar in 1860'](#) (2000).
- Dik van der Meulen, *Multatuli. Leven en werk van Eduard Douwes Dekker*. Nijmegen 2002.
- [Max Havelaar](#), venster in de Canon van Nederland.
- Multatuli, *Max Havelaar* (1860).
- Multatuli, *Ideën* (7 delen) (1862-1877).
- J.J. Oversteegen, *Multatuli en de kritiek*. Amsterdam 1970.
- Karen Peters, *'Een schandelijk boek. Klaasje Zevenster en opvattingen over prostitutie in de negentiende eeuw'* (1990).
- C.G.N. de Vooy, *'De sociale roman en de sociale novelle in het midden van de negentiende eeuw'* (1947).
- Joke van der Wiel, *"Wat is het dan toch treurig, dat de mens zo is." Schetsen uit de pastorie te Mastland'* (1993).
- Bulkboek Online: [Saïdjah en Adinda](#).
- [Luuk Gruwez leest Multatuli](#) op de DBNL.
- Downloadbaar lesmateriaal op [KlasCement](#) over het verhaal van *De Japanse steenhouwer* dat te vinden is in het elfde hoofdstuk van *Max Havelaar* (1860) van Multatuli.

<https://www.literatuurgeschiedenis.nl/19e-eeuw/dat-bliksems-knappe-boek-max-havelaar>